

UOT 336.714

AMORTİZASIYA SİYASƏTİ İNVESTİSIYA QOYULUŞLARININ ARTIRILMASI VASİTƏLƏRİNDƏN BİRİ KİMİ

¹HÜSEYNOVA MƏLAHƏT SOLTAN qızı²ƏHMƏDOVA TƏRANƏ MÜTƏLLİM qızı

Sumqayıt Dövlət Universiteti, 1-dosent, 2- müəllim

e-mail: tarana.7474@mail.ru

Açar sözlər: investisiya, amortizasiya siyasəti, əsas fondlar, maliyyə, vergi, təkrar istehsal

İnvestisiyaların cəlb olunması və səmərəli istifadə edilməsi probleminin həlli konseptual, sistemli, metodoloji yanaşma olmadan mümkün deyil. Ölkə iqtisadiyyatı üzrə bütövlükdə və onun ayrı-ayrı sahələrində investisiya proseslərinin idarə edilməsi onların inkişaf strukturunun dəyişməsinə və dinamikasına təsir edən amillərin kompleks tədqiqini tələb edir. İnvestisiyalaşma üzrə idarəetmə qərarlarının formalaşmasına təsir edən makroiqtisadi şəraitin öyrənilməsi zəruridir. İqtisadiyyatda baş verən dərin və səmərəli dəyişikliklər yalnız investisiyaların yeni idarəetmə mexanizmlərinin formalaşması və fəal istifadəsi zamanı mümkündür.

Dövlətin investisiya siyasətinin formalaşdırılmasının elmi cəhətdən əsaslandırılmış prinsiplərinin işlənilməsi zəruridir. Təsərrüfat subyektlərinin investisiya siyasətinin formalaşdırılması prinsipləri investisiya proseslərinin idarə edilməsi metodologiyasının ən mühüm tərkib üsürlərindən biridir. Bu prinsiplərin yaradıcılıqla istifadəsi bütövlükdə respublika və onun regionları, ümumilikdə iqtisadiyyat və onun sahələri üzrə məqsədli inkişaf proqramlarının maliyyələşdirilməsi üçün investisiyaların seçimi mexanizminin təkmilləşdirilməsinə kömək etməlidir. Bazar iqtisadiyyatında investisiyanı müəyyən edən birbaşa amillər xalis mənfəətin gözlənilən norması və real faiz dərəcəsidir. Əgər xalis mənfəətin gözlənilən norması faiz dərəcəsinə ötərsə, onda investisiya mənfəətli olur. Ümumiyyətlə, investisiya qərarlarına təsir edən vasitələri şərti olaraq üç qrupa – makroiqtisadi, mikroiqtisadi və institusionala – bölmək olar. Makroiqtisadi vasitələrə investisiyanın ümumi iqtisadi mühitini müəyyən edən və məhz faiz dərəcəsinə, iqtisadi artım tempinə və xarici ticarət rejiminə təsir edən vasitələr aid edilir. Mikroiqtisadi vasitələrə investisiyanın tərkib hissələrinə, yaxud ayrı-ayrı sahələrə – vergi dərəcəsi, amortizasiya qaydası, güzəştli kreditlərə təsir göstərən tədbirlər aiddir. İnstitusional vasitələr, xüsusi investorların investisiya proqramlarını əlaqələndirməyə imkan verir və özünə investisiya siyasətini həyata keçirən dövlət orqanlarını, sahibkar təşkilatlarını, informasiya sistemlərini daxil edir.

Məqalədə biz investisiyaya mikroiqtisadi baxımdan yanaşacağıq. İnvestisiyanın tənzimlənməsinin mikroiqtisadi vasitələri arasında birinci yerdə firmaların sərəncamında qalan fondların həcminə birbaşa təsir göstərən tədbirlər durur. İnvestisiyanın maliyyələşdirilməsinə istiqamətlənən potensial vəsaitlər amortizasiya fondlarından və bölüşdürülməyən mənfəətdən ibarətdir. Müxtəlifnövlü kapital aktivlərinə amortizasiya ayırmaları dövlətin vergi rejimi ilə müəyyən olunur. Ona görə ki, bu vəsaitlər müəyyən vergi tutulan mənfəətdən hesablanır. Deməli, əgər firma mənfəətinin nə qədər böyük hissəsini amortizasiyaya ayırsa, bir o qədər az vergi ödəyər və investisiya layihələrini maliyyələşdirmək üçün onda çox vəsait qalar. Firma üçün sürətləndirilmiş amortizasiya rejimi daha əlverişlidir. Bu baxımdan amortizasiya siyasətinin roluna xüsusi diqqət yetirmək lazımdır. Amortizasiya siyasəti potensial investisiyanın maliyyələşdirilməsinə zəmin və mənbə yaradır. Ona görə də bu siyasətin daim təkmilləşdirilməsi zəruridir [1].

Amortizasiya siyasətinin təkmilləşdirilməsində həlledici rol, hər şeydən əvvəl, amortizasiya qanunvericiliyinin əsas fondların qruplarının böyüdülməsi hesabına sadələşdirilməsi oynayır. Əsas

kapitalın sıradan çıxması və köhnəlməsinin maliyyə ifadəsi olaraq onun vergi tutulmayan dəyərinin bir hissəsinin hər il amortizasiya fonduna çıxılmasıdır. Belə ki, bu fond mənfəətdən deyil, istehsal xərcləri hesabına yaradılır. Bu fond təsərrüfat obyektini iş qabiliyyətli vəziyyətdə saxlamaq üçün istifadə olunan kapital qoyuluşlarını maliyyələşdirən mənbədir. Amortizasiya ayırmaları hesabına maliyyələşdirilən kapital qoyuluşları istehsal prosesi nəticəsində köhnəlmiş və sıradan çıxmış əsas fondların təkrar istehsalının obyektiv və açıq zərurət olmasını əks etdirir. Əgər avadanlığın fiziki və mənəvi aşınması təmir olunmasa, yenilənməyə, onda əmtəə və xidmətlərin istehsalı dayanar. Əsas fondların geniş təkrar istehsalı mexanizminin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, amortizasiya çıxılmalarının başlanğıcı ilə sıradan çıxmış avadanlığın, alətlərin, binaların əvəz olunması zərurəti arasında vaxt ayrılığı mövcuddur. Bu vaxt ayrılığı əsas kapitalın maddi daşıyıcılarının xidmət müddətinə bərabərdir.

Amortizasiya çıxımları avadanlığın ilkin işləmə anından başlayır, aşınmış maşınların yenisi ilə əvəz olunması zərurəti isə avadanlığın ləğvi ilə başlayır. Əgər amortizasiya fonduna daxil olan vəsaitlər o dəqiqə investisiyalara istifadə olunarsa, onda istehsal güclərinin başqa mənbələrdən əlavə kapital qoyuluşu olmadan genişlənməsi, yəni istehsal güclərinin təbii artımı baş verər.

Qeyd olunduğu kimi, amortizasiya ayırmalarının illik ölçüləri avadanlığın xidmət müddətindən asılıdır və məsrəflərin məbləğinə və vergi tutulan mənfəətin ölçülərinə təsir edir. Bununla belə, avadanlığın, binanın, nəqliyyat vasitələrinin xidmət vaxtı nisbi məna kəsb edir. Bir sahibkar köhnə qurğuları istifadə etməyə hazırdır, digəri isə texniki yeniliklər ortaya çıxdıqca maşın parkını təzələndirməyə maraqlıdır. Sahibkarlar amortizasiya fonduna ayırmaların artımında maraqlıdırlar. Belə ki, bu vəsaitləri mənfəətlə müqayisədə investisiyaların maliyyələşdirilməsində istifadə olunması daha sərfəlidir və bu vəsaitlərdən vergi ödənilmir.

Amortizasiya ayırmalarının ölçülərinə dövlətin də xüsusi marağı vardır. Çox kiçik amortizasiya ayırmaları - milli miqyasda kapital qoyuluşları üçün, geniş, təkrar və sadə istehsal üçün məşğulluğun, tələbin təmin olunması üçün kifayət etmir. Böyük miqyasda ayırmalar investisiyaların artımına, əsas kapitalın yenilənməsinə gətirsə də, vergitutma bazası olan, elan olunmuş mənfəətin azalmasına gətirir, yəni, büdcəyə vergi daxilolmalarını azaldır. Həddindən çox amortizasiya çıxılmaları süni investisiya bumuna, konyunkturanın şişməsinə gətirib çıxara bilər. Onlar sosial-siyasi nöqtəyi-nəzərdən də çox təhlükəlidir. Dövlət büdcəsinin gəlir hissəsində mənfəətdən vergi gəlirlərinin azalması digər qrup vergi ödəyicilərinin narazılığına gətirib çıxara bilər. Əsas kapitalın maddi daşıyıcılarının xidmət müddətinin və onların sıradan çıxması qaydasının müəyyən edilməsi bazar iqtisadiyyatlı ölkələrdə dövlətin funksiyası olmuşdur.

Əsas fondların dəyərinin qiymətləndirilməsində və amortizasiya normasının müəyyənləşdirilməsində, həmçinin ayrılmış amortizasiyanın istehsalın yenilənməsi məsələsinin həlli baxımından məqsədli istifadə olunmasının təmin olunmasında müəssisələrin müstəqilliyi az əhəmiyyət kəsb etmir. Sürətləndirilmiş amortizasiya sferasının genişləndirilməsi də zəruridir.

Amortizasiya prosesinin sürətləndirilməsinin təbii məhdudlaşdırıcısı müəssisənin səmərəli işinin təmin olunmasının zərurliyidir. Müəssisənin reallaşdırdığı məhsula elastik tələbin mövcudluğu şəraitində onun amortizasiyanın artımına adekvat qiymət artımı imkanı mövcud olmur. Ona görə də sürətləndirilmiş amortizasiya metodundan istifadə edilən zaman ayırmaların məbləği balans mənfəətini aşmamalıdır. Sürətli amortizasiya əsas vəsaitlərin həqiqi istismar dövründən daha qısa müddətdə amortizasiya fonduna silinməsidir. Bu halın iqtisadi mahiyyəti maşın, avadanlıqların, binaların və qurğuların fiziki köhnəlməsi prosesi dövründə kalkulyasiya olunan istehsal xərclərində əsas kapitalın əşya daşıyıcılarının dəyərinin istehsal olunan mallara və xidmətlərə aid edilməsindən ibarətdir. Dövlət nizamlayıcı orqanları amortizasiya silinmələrinin dərəcələrini və qaydalarını dəyişdirməklə istehsal xərclərinə aid edilərək vergidən azad olunan və yeni kapital qoyuluşlarının maliyyələşdirilməsi üçün amortizasiya fonduna keçirilən sərbəst mənfəət hissəsini müəyyən edir. Müasir şəraitdə əksər inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələrdə amortizasiya ayırmaları investisiya qoyuluşlarının maliyyələşdirilməsinin əsas mənbəyi hesab olunur. Bu, müxtəlif illərdə

müxtəlif ölkələrdə məcmu investiyanın 50%-dən 80%-ə qədərini təşkil edir. Əsas kapitalın amortizasiya silinmələrinin norma və modellərinin dəyişdirilməsi iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin ən əsas alətlərindən biridir.

Sürətli amortizasiya silinmələri mənfəətin kapitallaşdırılması formalarından biridir. Mənfəətin kapitallaşdırılmasına belə çevrilməsi daha tez, rahat və ucuz başa gəlir. Belə ki, o nə azad kapital bazarından cəlb edilmiş vəsait, nə də satılmış səhmlər üzrə səhmdarlara ödənilən dividend ödənişlərinin vasitəsilə ifadə olunur və başlıca olaraq büdcəyə vergi ödənişi ilə müşayiət olunmur. Əsas kapitalın müasir sürətli amortizasiya silinmələri, mənfəətin vergidən azad olunması yolu ilə avadanlıq, bina və tikililərin həqiqi köhnəlməsi prosesindən tez, məcburi investisiya olunması şərti ilə təkrar istehsalın dövlət tərəfindən nizamlanmasının miqyasını əks etdirir.

Əsas fondların sürətli amortizasiyası korporativ biznesin investisiya fəallığına təsir göstərməyin ən mühüm yollarından biri kimi çıxış edir. Sürətli amortizasiya mexanizmi vasitəsilə kapital qoyuluşunun spesifik xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, kapitallaşdırılan mənfəətin əhəmiyyətli hissəsi mənfəət şəklində deyil, malların və xidmətlərin istehsal xərclərinin tərkib hissəsi şəklində özünü göstərir.

Amortizasiya ayırımlarının həcmində azalmaması və istifadəsinin səmərəsiz qalmaması üçün amortizasiya fonduna bütün ayırımlar dərhal əsas kapitalın yeni investisiyasına sərf olunmalıdır. Respublikamızda amortizasiya ayırımlarının və amortizasiya fondundan vəsaitlərin istifadəsi sisteminin qaydaya qoyulması üçün bir sıra tədbirlər həyata keçirilməlidir. İlk növbədə, kiçik və orta müəssisələrə silinmələr üzrə bəzi güzəştlər verilməlidir. Amortizasiya fondlarının indeksləşdirilməsi aparılmalıdır. Sürətli amortizasiya silinmələrinin dinamik və diferensial sistemlərinin tətbiqinin zəruriliyi dövlət büdcəsinin gərginliyi və bununla bağlı olaraq mənfəətdən vergi yığımları hissəsindən imtina etməyin mümkünsüzlüyü ilə üzlaşır [2].

Əsas kapitalın dövlət tərəfindən icazə verilmiş sürətli amortizasiya silinməsinin kütləvi tətbiqi aşağıdakılarla nəticələnər:

- kapitalın dövriyyəsi artar;
- amortizasiya fondunda gizlədilmiş mənfəət yığım və istehlaka bölgü nəticəsində tutulduğu üçün yığımın milli gəlirdəki payı və tempi artar;
- sürətli amortizasiya silinməsi süni şəkildə istehsal xərclərini artırmaqla yanaşı, qiymət artımına şərait yaradır;
- sürətləndirilmiş silinmə nəticəsində balans mənfəətinin süni surətdə azalması, mənfəətdən büdcəyə vergi daxilolmalarının azalmasına səbəb olar, büdcə gəlirlərinin strukturu dəyişər;
- balans mənfəətinin azalması dividendlər şəklində ödənilən mənfəətin mütləq həcmi və ümumilikdə onların səviyyəsini aşağı salar;
- sürətləndirilmiş amortizasiya silinməsi əsas fondların balans dəyərinin bazar dəyərindən kənarlaşmasını şərtləndirər;
- kapital qoyuluşunun ənənəvi maliyyələşdirmə metodları zamanı pul vəsaitləri çoxsaylı mərhələlərlə kapitallaşdırıldıqda, sürətləndirilmiş amortizasiya silinməsi hesabına investisiya təminatı zamanı bu proses çox sadə, sürətli olmaqla yanaşı, onun əhəmiyyətli hissəsinin vergilərdən azad olunması ilə müşahidə olunur.

Antiböhranlı tənzimləmə vasitəsi kimi əsas kapitalın sürətli amortizasiya silinməsi siyasətinin daxili ziddiyyəti aşağıdakılardan ibarətdir: böhran dövrü istehsal güclərinin yüklənməsi və məhsul buraxılışı azalır, eyni zamanda hökumət əsas kapitalın ilkin dəyərinin daha böyük hissəsini silməyə icazə verir ki, bu da mənfəətin əhəmiyyətli hissəsini amortizasiya fondunda, daha doğrusu, istehsal xərclərində vergidən yayındırmaq imkanı verir. Lakin istehsal xərcləri böhran vaxtı onsuz da artır: alıcıların ödənişi çətinləşir, malsatanlar müflisləşir, məhsulların saxlanması və satışına çəkilən məsrəflər artır, kredit bahalaşır [3].

Yuxarıda qeyd olunanları nəzərə almaqla, hesab edirik ki, Azərbaycanda dövlətin amortizasiya siyasəti sahəsində hesablaşmanın real bazasına malik amortizasiya sisteminin

formalaşması vəzifəsi durur. Amortizasiya siyasəti metodlarının seçilməsi zamanı islahatlar həyata keçirilmiş müəssisələrin azadlıq dərəcəsinin yüksəldilməsinə yönəldilmiş aşağıdakı dəyişiklikləri aparmaq zəruridir:

- işləyən və işləməyən əsas fondları müəyyən etmək məqsədilə müəssisələrin əsas fondlarının siyahıya alınmasının həyata keçirilməsi;
- əsas vəsaitlərin siyahıya alınması ilə və işləməyən əsas fondları təsərrüfat dövriyyəsinə çıxarmaqla eyni vaxtda əsas vəsaitlərin növbəti yenidən qiymətləndirilməsinin aparılması;
- hesablama normaları, metodları, istifadə istiqamətləri də daxil olmaqla təzələnmiş amortizasiya sisteminin istifadəsi haqqında əsasnamənin, eləcə də amortizasiya sisteminin tənzimlənməsi və dəyişdirilməsi qaydası haqqında əsasnamənin hazırlanması;
- investisiya ehtiyaclarına istifadə olunan amortizasiyadan vergi tutulması haqqında əsasnamənin işlənib hazırlanması;
- sürətli amortizasiya istiqamətində amortizasiya siyasətinin təkmilləşdirilməsi;
- qeyri-xətti amortizasiya metodlarından, o cümlədən ikiqat amortizasiya normalarının tətbiqi yolu ilə azalan qalıq metodundan istifadə;
- amortizasiya normalarının sadələşdirilməsi və genişləndirilməsi;
- özəlləşdirmə nəticəsində müəssisə tərəfindən alınan əsas fondlara azaldılmış amortizasiya ayırmaları normativlərinin müəyyən edilməsi;
- müəssisələrdə təsərrüfat dövriyyəsinə çıxarılmış əsas kapitalın fəallaşdırılması üzrə tədbirlərin həyata keçirilməsi;
- müəssisələrə xərcləri azaltmaq imkanı vermək məqsədilə amortizasiyanın hesablanması və əsas fondların qiymətləndirilməsi qaydasının dəyişdirilməsi və s.

Kapital qoyuluşunun stimullaşdırılması üçün amortizasiya siyasətindən istifadə olunması sərhədləri haqqında bütün yuxarıda qeyd olunanlar eyni dərəcədə vergi stimullarına da şamil edilir. Təsərrüfat subyektlərinin amortizasiya ayırmalarının təyinatı üzrə istifadə etməsi üçün amortizasiya ayırmaları haqqında hüquqi-normativ sənəd çox mühüm rol oynaya bilər. Həmin sənəd vasitəsilə ziyanla işləyən müəssisə də investisiya üçün amortizasiya hesabına vəsait əldə etmiş olar. Ümumiyyətlə, elə bir qanunun qəbul edilməsinə zərurət vardır ki, məhz bu qanun amortizasiya ayırmalarının məcburi qaydada əsas kapitala- investisiya mənbəyinə çevrilməsini təmin etsin.

Elmi yeniliyi: məqalədə investisiya qoyuluşlarının artırılmasında amortizasiya siyasətinin rolu nəzərdən keçirilmiş, əsas kapitalın dövlət tərəfindən icazə verilmiş sürətli amortizasiya silinməsinin kütləvi tətbiqinin nəticələrinə baxılmış, amortizasiya siyasəti metodlarının seçilməsi zamanı islahatlar həyata keçirilmiş müəssisələrin azadlıq dərəcəsinin yüksəldilməsinə yönəldilmiş bir sıra dəyişikliklərin aparılmasının zəruriliyi vurğulanmışdır.

Tətbiqi əhəmiyyəti: Əsas kapitalın sürətləndirilmiş amortizasiyası iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi üçün güclü alətdir və onun köməkliyi ilə ümumi investisiya qoyuluşunun miqyas və strukturunu proqnozlaşdırmaq olar. Ona görə də respublikamızda sürətləndirilmiş amortizasiyanın tətbiq edilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

ƏDƏBİYYAT

1. Kərimova T.İ. İqtisadiyyatın investisiya potensialı: formalaşması və istifadə mexanizmləri. Bakı: İqtisad Universiteti, 2008, 225 s.
2. Hüseynova İ.M. Müəssisənin iqtisadiyyatı. Bakı: Bakı Biznes Universiteti, 2013, 304 s.
3. Xodov L.Q. Vergilər və iqtisadiyyatın vergi tənzimlənməsi (Rus dilindən tərcümə). Bakı: İqtisad Universiteti, 2008, 291 s.

РЕЗЮМЕ
АМОРТИЗАЦИОННАЯ ПОЛИТИКА КАК ОДНО ИЗ СРЕДСТВ ПОВЫШЕНИЯ
ИНВЕСТИЦИОННЫХ ВЛОЖЕНИЙ

Гусейнова М.С., Ахмедова Т.М.

Ключевые слова: инвестиция, амортизационная политика, основные фонды, финансы, налоги, воспроизводство.

Одним из основных источников инвестиций предприятия являются амортизационные отчисления. Увеличение этих средств – одна из основных задач производственных субъектов. Реализация этих задач составляет основу амортизационной политики предприятия.

SUMMARY
AMORTIZATION POLICY AS A MEANS OF INCREASING INVESTMENTS

Huseynova M.S., Ahmadova T.M.

Key words: investment, depreciation policy, fixed assets, finances, taxes, reproduction.

One of the main sources of venture investment is depreciation. The increase in these funds is one of the main tasks of the production entities. The implementation of these tasks is the basis of the depreciation policy of the enterprise.

Daхilolma tarixi:	İlkin variant	28.11.2016
	Son variant	27.09.2017